

Anna Galar*

Szlakiem podróży cystersów śląskich na kapitułę generalną do Cîteaux w 1768 r.

Following the route of Cistercians from Silesia to the General Chapter in Cîteaux in 1768

Est magna et ampla et ad modum nostrae Henrichoviensi exstructa – tymi słowami rozpoczyna w swoim dzienniku opis kościoła w Cîteaux Bartłomiej Sedlak, profes henrykowski, który towarzyszył opatowi Konstantynowi Haschke w podróży na kapitułę generalną zakonu cysterskiego w 1768 r. [1, s. 52]. Dzięki temu prostemu zdaniu i następującemu po nim bardziej szczegółowemu opisowi świątyni, po prawie 250 latach czytelnik zostaje dopuszczony do świata wrażeń i emocji przybyśza z dalekich stron, który po długiej i uciążliwej podróży mógł stanąć u wrót kościoła stanowiącego centrum cysterskiej Europy. Kościół w Cîteaux i zachwycał, i przywoływał znajomą postać kościoła henrykowskiego.

Opaci cysterscy od XII w. byli zobowiązani do uczestnictwa w kapitułach generalnych organizowanych w macierzy zakonu cysterskiego – Cîteaux. Wizyta w Cîteaux była zwieńczeniem wielotygodniowej podróży, w trakcie której cystersi z klasztorów śląskich odwiedzali miasta i klasztory na terenie Cesarstwa, Szwajcarii i Francji, w niektórych goszcząc nawet przez kilka dni. Co szczególnie przykuło uwagę Bartłomieja Sedlaka? Jakie obserwacje i doświadczenia przywiózł z drogi do Cîteaux? Co chciał zachować w pamięci, co chciał przekazać swoim współbraciom?

Diariusze i itineraria z cysterskich podróży do Cîteaux, które mogą dać podstawy do odpowiedzi na powyższe

Est magna et ampla et ad modum nostrae Henrichoviensi exstructa – with these words Bartłomiej Sedlak, a professed monk from Henryków, starts in his diary a description of the church in Cîteaux; Bartłomiej Sedlak accompanied the abbot Konstantin Haschke in a journey to the General Chapter of the Cistercian Order in Cîteaux in 1768 [1, p. 52]. Thanks to this simple sentence followed by a more detailed description of the church, after almost 250 years the reader has a unique opportunity to enter the world of impressions and emotions of a newcomer from a distant country who, after a long and arduous journey, was finally able to stand at the door of the church that constituted the centre of Cistercian Europe. The church in Cîteaux was fascinating and invoked a familiar figure of the Henryków church.

Since the 12th century Cistercian abbots were obliged to participate in General Chapters which were organised in the mother monastery of the Cistercian Order – Cîteaux. A visit in Cîteaux was a culmination of the multi-week journey during which the Cistercians from Silesian monasteries visited towns and monasteries in the territory of the Austro-Hungarian Empire, Switzerland and France, staying in some of them for quite a few days. What particularly attracted Bartłomiej Sedlak's attention? What kind of observations and experiences did he bring from the way to Cîteaux? What did he want to keep in memory and what kind of message did he want to convey to other friars?

Diaries and itineraries describing Cistercian travels to Cîteaux, which can give rise to answers to the aforementioned questions, date back to modern times only. Due to

* Historyk, Wrocław/Historian, Wrocław.

pytania, pochodzą dopiero z czasów nowożytnych. Dzięki relacjom pióra śląskich cystersów z lat 1699¹ i 1768 [1, s. 1–10, 46–54, 86–95] oraz z podróży czeskiego opata z 1667², któremu towarzyszył Andrzej Emanuel Pospel, opat z Rud, znamy trasy trzech podróży cystersów śląskich do Cîteaux³. W niniejszym artykule skupiono się na relacji z 1768 r. znanej z dwóch rękopisów. Jeden zachował się w węgierskim klasztorze Zirc⁴ i stał się podstawą edycji przygotowanej przez Konstantyna Horwatha [1, s. 1–10, 46–54, 86–95]. Drugi rękopis pochodzi z klasztoru rudzkiego [2, V26i]. Rękopis rudzki w nielicznych fragmentach jest bardziej szczegółowy niż rękopis z Zirc.

W artykule przedstawiono trasę podróży z 1768 r., co może stać się dogodnym punktem wyjścia szczegółowych badań porównawczych nad działalnością szarych mnichów. Miejsca, które znalazły się na szlaku, mogły stanowić źródło inspiracji dla rozwoju lokalnej kultury klasztornej, m.in. w dziedzinach takich jak architektura oraz wystrój wnętrz klasztornych i kościelnych, liturgia, dziejopisarstwo, zarządzanie domeną, metody i areal upraw. Historycy zwracali już uwagę na możliwość korzystania przez cystersów z ziem polskich ze wzorców z opactw macierzystych. Niemniej w czasach nowożytnych, a dokładniej w XVII i XVIII w., gdy istniały prowincje cysterskie, powiązania filiacyjne nie stanowiły już podstawowej struktury organizacyjnej zakonu [5, s. 100–104]. W badaniach nad kulturą klasztorów cysterskich w tym okresie warto uwzględnić potencjalne znaczenie wzorców z miejsc odwiedzanych przez cystersów osobiście w drodze do i z Cîteaux.

Od XII do XVIII w. (do kasaty zakonu we Francji w 1790 r.) cystersi z ziem polskich jeździli do Cîteaux z różną częstotliwością [4]. Znaczna odległość (w linii prostej około 1000 km), czyhające niebezpieczeństwa, wojny i epidemie, trudy i wysokie koszty podróży, a także postawa cystersów w różnym stopniu oddanych sprawom zakonnym mogły skutecznie powstrzymać od wyruszenia w drogę. Niemniej wydaje się, że przynajmniej w każdym pokoleniu w Cîteaux pojawiali się przybysze zza Odry i Nisy Łużyckiej.

Tak było z pewnością w XVII i XVIII stuleciu, z których zachowały się rejestry uczestników kapituł generalnych. W tym okresie nie przestrzegano już pierwotnej zasady osobistego uczestnictwa opatów wszystkich klasztorów w obradach. Od powstania cysterskich prowincji zakonnych (tzw. wikariatów) w kapitułach generalnych mieli uczestniczyć delegaci zrzeszonych w nich klasztorów⁵. W latach 1618–1651 opactwa śląskie, czeskie, morawskie i łużyckie tworzyły jeden wikariat. W tym

the reports of Silesian Cistercians from the years 1699¹ and 1768 [1, pp. 1–10, 46–54, 86–95] and reports from travels of the Czech abbot from 1667² whose companion was Andrzej Emanuel Pospel, the abbot from Rudy, we know the routes of three journeys of Silesian Cistercians to Cîteaux³. In this article attention was focused on the report from 1768 which is known from two manuscripts. The first manuscript was preserved in the Hungarian Zirc Monastery⁴ and became the basis for the edition prepared by Constantine Horwath [1, pp. 1–10, 46–54, 86–95]. The other manuscript comes from Rudy Monastery [2, V26i]. The Rudy manuscript in a few fragments is more detailed than the manuscript from Zirc.

The article constitutes a presentation of the itinerary from 1768, which can be a starting point for detailed comparative research on the activity of grey monks. The places that appeared along the route might have been a source of inspiration for the development of the local monastic culture, *inter alia*, in spheres such as architecture and design of monastery and church interiors, liturgy, historiography, domain management, methods of cultivating and cultivated areas. Historians already pointed to the possibility of using the standards from mother abbeys by Cistercians from the Polish lands. Nevertheless, in modern times, and more precisely in the 17th and 18th century, during the existence of Cistercian provinces, affiliation connections did not constitute the basic organisational structure of the Order any longer [5, pp. 100–104]. In the research on the culture of Cistercian monasteries in this regard, we ought to take into account the potential significance of the models of the places that were visited by the Cistercians personally while they were on their way to and from Cîteaux.

From the 12th century until the end of the 18th century (liquidation of the Order in France in 1790) Cistercians from the Polish lands travelled to Cîteaux with various regularity [4]. A long distance (about 1000 km in a straight line), various dangers, wars and epidemics, hardships and high travel expenses as well as attitudes of the particular Cistercians who were not devoted to the monastic matters in the same way, might have been substantial obstacles in undertaking such a long trip. Nonetheless, it seems that in every generation there were visitors to Cîteaux from the lands situated beyond the rivers Oder and Lusatian Neisse.

This was certainly the case in the 17th and 18th century, from which periods there are records of participants in General Chapters. In those times the original rule of personal participation of abbots from all monasteries in sessions was no longer observed. Ever since Cistercian monastic provinces were established (the so called vicariates), delegates of the affiliated monasteries were obliged

¹ Diariusz zachował się w dwóch odpisach w Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu [2, V 26e, V 26f].

² Opat rudzki podróżował razem z opatem Wawrzyńcem Scipio z Oseka [3, s. 289–296, 321–329].

³ Szerzej relacje cystersów, nie tylko z ziem polskich, z podróży do Cîteaux zostały omówione w [4].

⁴ To reaktywowane w XVIII w. opactwo stanowiło filię opactwa henrykowskiego.

⁵ Do najstarszych prowincji cysterskich należą zawiązany w 1580 r. wikariat opactw polskich oraz powstała w 1595 r. kongregacja górnoniemiecka.

¹ The diary was preserved in two copies in the Diocese Archive in Wrocław [2, V 26e, V 26f].

² The abbot from Rudy travelled with abbot Lawrence Scipio from Osek [3, pp. 289–296, 321–329].

³ Accounts of journeys of Cistercians to Cîteaux not only from the Polish lands were discussed more extensively in [4].

⁴ This abbey which was reactivated in the 18th century constituted a branch of Henryków Abbey.

Tab. 1. Śląscy cystersi uczestniczący w kapitułach generalnych w XVII i XVIII w.
 Tab. 1. Silesian Cistercians participating in General Chapters in the 17th and 18th centuries

Rok Year	Cystersi śląscy uczestniczący w kapitułach generalnych w XVII i w XVIII w. ⁽¹⁾ Silesian Cistercians participating in General Chapters in the 17 th and 18 th centuries ⁽¹⁾
Okres przed utworzeniem wikariatu/Period before the vicariate was established	
1601	nieobecni/absent
1605	nieobecni/absent
1609	prawdopodobnie mnich ⁽²⁾ /probably a monk ⁽²⁾
1613	nieobecni/absent
Okres przynależności opactw śląskich do jednego wikariatu z opactwami czeskimi, morawskimi i łużyckimi (1618–1651) Period when Silesian abbeys formed one vicariate with Bohemian, Moravian and Lusatian abbeys (1618–1651)	
1618	Marcin Clavali, opat Krzeszowa/Marcin Clavali, Krzeszów Abbot
1623	nieobecni/absent
1628	nieobecni/absent
Okres od powołania wikariatu opactw śląskich (od 1651 r.)/Period since the vicariate of the Silesian abbeys was established (from 1651)	
1651	Andrzej Emanuel Pospel, opat Rud/Andrzej Emanuel Pospel, Rudy Abbot
1667	Andrzej Emanuel Pospel, opat Rud/ Andrzej Emanuel Pospel, Rudy Abbot
1672	Bernard Rosa, opat Krzeszowa/Bernard Rosa, Krzeszów Abbot
1683	Bernard Rosa, opat Krzeszowa/Bernard Rosa, Krzeszów Abbot Thomas Therer, sekretarz opata Krzeszowa/Thomas Therer, secretary of Krzeszów Abbot dr Henryk Wiktoryn Kahlert, opat Henrykowa/doctor Henryk Wiktoryn Kahlert, Henryków Abbot
1686	nieobecni/absent
1699	Ludwik Brauch, opat Lubiąża/Ludwik Brauch, Lubiąż Abbot Bernard II Czernek, opat Rud/Bernard II Czernek, Rudy Abbot podprzeor Lubiąża/Lubiąż Deputy Abbot Józef Strachvitz, sekretarz Rud/Józef Strachvitz, Rudy secretary
1738	Konstanty Beyer, opat Lubiąża/Konstanty Beyer, Lubiąż Abbot
1765	nieobecni/absent
1768	Augustyn Renner, opat Rud/Augustyn Renner, Rudy Abbot Konstantyn I Haschke, opat Henrykowa/Konstantyn I Haschke, Henryków Abbot Bartłomiej Sedlak, sekretarz opata Henrykowa/Bartłomiej Sedlak, secretary of Henryków Abbot Stanisław Misura, sekretarz opata Rud/Stanisław Misura, secretary of Rudy Abbot
1771	Lukasz Springer, opat Lubiąża/Lukasz Springer, Lubiąż Abbot Placyd Mundfering, opat Krzeszowa/Placyd Mundfering, Krzeszów Abbot Klemens Frimmel, sekretarz opata Krzeszowa/Klemens Frimmel, secretary of Krzeszów Abbot Jan Kugler, sekretarz opata Lubiąża/Jan Kugler, secretary of Lubiąż Abbot
1783	nieobecni/absent
1786	nieobecni (obecni byli tylko delegaci opactw francuskich)/absent (only delegates from French abbeys were present)

⁽¹⁾ Na podstawie ordinationes, czyli list urzędników kapituł generalnych zamieszczonych przez J.-M. Caniveza w [8]./On the basis of ordinationes, i.e. the list of officials of General Chapters presented by J.-M. Canivez in [8].

⁽²⁾ W ordinationo z 1609 r. brak wzmianki o obecności opatów ze Śląska. Jednakże o obecności przedstawicieli opactw śląskich – zapewne jakichś mnichów – znajdziemy informację w relacji Conrada Tachlera [9, s. 145]./In ordinationo from 1609 there is no mention of the presence of Silesian abbots. However, according to Conrad Tachler some representatives of Silesian abbeys – most probably some monks – were present [9, p. 145].

okresie przynajmniej dwukrotnie zakonnicy z opactw śląskich brali udział w kapitułach generalnych. Od powołania wikariatu śląskiego w 1651 r. do ostatniej nowożytej kapituły w 1786 r. tamtejsi cystersi uczestniczyli w ośmiu z dwunastu kapituł generalnych⁶ (tab. 1).

⁶ Mieli też uczestniczyć w kapitule generalnej zapowiadanej w 1661 r., która jednak została odwołana. Wybrani na delegatów opat krzeszowski Bernard Rosa i opat rudzki Andrzej Emanuel Pospel dotarli aż do opactwa Kaiserheim w diecezji augsburskiej, gdzie dowiedzieli się, że kapituła została odwołana. Opat rudzki kontynuował podróż do Cîteaux, gdzie chciał u opata generalnego załatwić sprawę prowincji, a opat krzeszowski udał się do Rzymu [6, s. 37–41], [7, s. 159].

to participate in General Chapters⁵. In the years 1618–1651 Silesian, Czech, Moravian and Lusatian abbeys belonged to one vicariate. During this period the monks from Silesian abbeys took part in General Chapters at least twice. From the day of establishing the Silesian vicariate in 1651 to the last Chapter in 1786 these Cistercians participated in eight out of twelve General Chapters⁶ (Tab. 1). In the light of the aforementioned circum-

⁵ Among the oldest Cistercian provinces there is the Polish Abbey Vicariate established in 1580 and Upper German Congregation set up in 1595.

⁶ They were also supposed to participate in the General Chapter announced in 1661 which was cancelled. The appointed delegates

Uwzględniając wymienione wyżej okoliczności, które mogły zniechęcić do przedsięwzięcia tak dalekiej podróży, należy uznać, że w XVII i XVIII w. opactwa śląskie sumiennie wywiązywały się z obowiązku wysyłania delegatów na kapituły generalne. Ich frekwencja przedstawia się bardzo korzystnie na tle frekwencji innych wikariatów. W latach 1651–1786 częściej od nich bywali w Cîteaux jedynie przedstawiciele bliżej położonych opactw niemieckich, sabaudzkich i hiszpańskich. Rządziej do Cîteaux przyjeżdżali delegaci z opactw niderlandzkich, austriackich, włoskich, irlandzkich. Opaci z Rzeczypospolitej oraz z prowincji skupiającej opactwa czeskie, morawskie i łużyckie obecni byli tak jak delegaci śląscy na ośmiu kapitułach w latach 1651–1786⁷. Regularne uczestnictwo cystersów śląskich w kapitułach generalnych od drugiej połowy XVII w. oraz zachowana korespondencja świadczą o bliskich ich relacjach z Cîteaux, a także z innymi zagranicznymi opactwami cysterskimi. Ten wniosek przemawia za potrzebą rozeznania kulturotwórczych konsekwencji wojaży cystersów śląskich do Francji.

Na podstawie skąpych informacji można przypuszczać, że w okresie przed reformacją cystersi śląscy udawali się do Cîteaux najkrótszą drogą przez kraje niemieckie. W czasach nowożytnych, po reformacji i sekularyzacji wielu klasztorów, ich szlak wiódł przez Czechy, gdzie mogli jeszcze liczyć na gościnę we wspólnotach cysterskich i innych zakonów. Można zatem przyjąć, że cystersi śląscy podążali podobną trasą jak delegaci czescy, których podróże są lepiej udokumentowane w materiale źródłowym⁸.

W XVII i XVIII w. delegaci śląscy i czescy wybierali trzy drogi do Cîteaux, z których każda miała swoje warianty. Z Czech udawali się w kierunku Norymbergi, Ratzbony lub Wiednia. Przemierzali Bawarię, czasem Hesję, Nadrenię i Palatynat, częściej Szwabię, Badenię-Wirtembergię, czasami Szwajcarię, a następnie Alzację, Franche-Comté i Burgundię. Ze znanych itinerariów wynika, że przeważnie wybierano szlak przez Norymbergę, a dalej przez Schwäbisch Gmünd, Rastatt, Strasburg, Colmar, Belfort, Besançon, Dijon. Tak podróżowali cystersi śląscy w latach 1667⁹, 1699 [2, V27e] i 1768 [1] (il. 1) oraz czescy – w latach 1667 [3], 1699 [10]. W 1661 r. opaci śląscy wybrali do Cîteaux trasę przez Ratzbonę¹⁰. W 1738 r. szlak do Cîteaux delegacji wikariatu czesko-morawsko-łużyckiego wiódł przez Ratzbonę, Monachium, Augsburg, Rastatt, Strasburg, Colmar, Belfort, Besançon, Dijon [12]. Trasa podróży delegatów śląskich w 1738 r. przebiegała prawdopodobnie przez Norymbergę, Ulm, Bazyleę, Besançon, Auxonne, Dijon, jak im

stances which might discourage the monks from such a long trip, it must be admitted that in the 17th and 18th centuries the Silesian abbeys met their obligations to send delegates to General Chapters in a diligent way. When compared with other vicariates, their attendance was very good. In the years 1651–1786 only the representatives of German, Savoy and Spanish abbeys situated closer to Cîteaux participated in Chapters more often. Delegates from abbeys situated in the Netherlands, Austria, Italy and Ireland visited Cîteaux less frequently. Abbots from Rzeczpospolita and from the province of Bohemian, Moravian and Lusatian abbeys were present at eight Chapters in the years 1651–1786⁷ similarly to Silesian delegates. Regular participation of the Silesian Cistercians in General Chapters starting from mid-17th century and the preserved correspondence confirm the existence of close relations of Cistercians abbeys with Cîteaux as well as with other foreign Cistercian abbeys. Therefore, it must be concluded that journeys of Silesian Cistercians to France had a great culture-producing significance.

On the basis of scarce information we can presume that in the period before the Reformation the Silesian Cistercians travelled to Cîteaux using the shortest route through German countries. In modern times after the Reformation and secularisation of many monasteries, their route ran through Bohemia where they could count on the hospitality of the Cistercian communities and other Orders. Therefore, we can assume that the Silesian Cistercians travelled using a similar way to Czech delegates whose journeys are better documented in source materials⁸.

In the 17th and 18th century the Silesian and Czech delegates chose three tracts to Cîteaux, each of which had its own variants. From Bohemia they made their way towards Nuremberg, Ratisbon or Vienna. They went through Bavaria, sometimes Hessia, Rhineland-Palatinate, more often Swabia, Baden-Württemberg, sometimes Switzerland, Alsace, Franche-Comté and Burgundy. According to the known itineraries, the most commonly chosen tract was through Nuremberg and then through Schwäbisch Gmünd, Rastatt, Strasburg, Colmar, Belfort, Besançon, Dijon. This was the route of the Silesian Cistercians in the years 1667⁹, 1699 [2, V27e] and 1768 [1] (Fig. 1) and Bohemian ones – in the years 1667 [3], 1699 [10]. In

Krzeszów Abbot Bernard Rosa and Rudy Abbot Andrzej Emanuel Pospel reached as far as Kaiserheim Abbey in Augsburg diocese where they learnt that the Chapter was cancelled. Rudy Abbot continued his trip to Cîteaux where he wanted to discuss some provincial matters with the General Abbot, while Krzeszów Abbot made his way to Rome [6, pp. 37–41], [7, p. 159].

⁷ A detailed discussion of attendance at Cistercian General Chapters in the 17th and 18th century in [4, pp. 179–186].

⁸ Full and fragmentary accounts of Bohemian delegates from their journeys to Cîteaux in the years 1667, 1699, 1738, 1765, 1771 [3, pp. 289–296, 321–329], [10, pp. 33–40, 72–74, 154–156, 172–184, 236–243], [11, pp. 17–25, 51–61], [12, pp. 225–236, 271–281], [13, pp. 161–171, 198–203, 221–229, 290–293], [14, pp. 9–17, 39–45, 65–70, 79–85, 111–117] were published.

⁹ A. Emanuel Pospel, the abbot from Rudy who was a delegate of the Silesian abbeys travelled to Cîteaux along with Lawrence Scipio, the abbot from Osek [3].

⁷ Dokładne omówienie frekwencji na cysterskich kapitułach generalnych w XVII i XVIII w. w [4, s. 179–186].

⁸ Opublikowano w całości lub fragmentach relacje delegatów czeskich z podróży do Cîteaux w latach 1667, 1699, 1738, 1765, 1771 [3, s. 289–296, 321–329], [10, s. 33–40, 72–74, 154–156, 172–184, 236–243], [11, s. 17–25, 51–61], [12, s. 225–236, 271–281], [13, s. 161–171, 198–203, 221–229, 290–293], [14, s. 9–17, 39–45, 65–70, 79–85, 111–117].

⁹ Trasę do Cîteaux delegat opactw śląskich, opat rudzki A. Emanuel Pospel przebył wspólnie z opatem z Oseka, Wawrzyńcem Scipio [3].

¹⁰ Por. przypis 6.

zalecał Benedykt Schindler sekretarz opata Cîteaux¹¹. W 1765 r. delegaci wikariatu czesko-morawsko-łużyckiego z Norymbergi skierowali się na północ do Bambergu i dalej ich droga prowadziła przez Frankfurt nad Menem, Strasburg, Besançon, Dijon [13]. W 1771 r. delegacy czescy wybrali szlak przez Wiedeń, Monachium, Ulm, Fryburg Bryzgowijski, Colmar, Belfort i dalej przez Besançon do Dijon [11].

W drodze powrotnej podróźni zmieniali trasę, co można tłumaczyć chęcią odwiedzenia nowych miejsc i urozmaicenia doświadczeń z wyprawy. W 1667 r. opat Oseka Wawrzyniec Scipio wracał z Cîteaux przez Belfort, Strasburg, Stuttgart, skąd wybrał szlak południowy przez Ulm, Augsburg, Ratzybony, Cheb aż do uzdrowiska w Karlovych Varach, gdzie zatrzymał się na dziesięć dni [3]. W 1699 r. delegaci śląscy wracali przez Bazyleę, Mem-

1661 the Silesian abbots chose the way to Cîteaux leading through Ratisbon¹⁰. In 1738 the route to Cîteaux chosen by the delegation of the Bohemian-Moravian-Lusatian Vicariate ran through Ratisbon, Munich, Augsburg, Rastatt, Strasburg, Colmar, Belfort, Besançon, Dijon [12]. The route of the Silesian delegates in 1738 probably ran through Nuremberg, Ulm, Basel, Besançon, Auxonne, Dijon, according to the recommendations given by Benedict Schindler, the secretary of Cîteaux Abbot¹¹. In 1765 the delegates of the Bohemian-Moravian-Lusatian Vicariate from Nuremberg made their way to the north to Bamberg and further through Frankfurt am Main, Strasburg, Besançon, Dijon [13]. In 1777 the Bohemian delegates chose the route through Vienna, Munich, Ulm, Freiburg im Breisgau, Colmar, Belfort and further through Besançon to Dijon [11].

¹¹ Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej: APWr), Rep. 83, Akta nr 27, s. 106–107.

¹⁰ Cf. footnote 6.

¹¹ National Archive in Wrocław, Rep. 83, Files No. 27, pp. 106–107.

mingen, Augsburg, Ratyzbonę, Pragę [2, V27e]. W tym samym roku podobną trasę powrotną wybrał opat Plasy (Bazylea, Ulm, Augsburg, Monachium, Ratyzbona) [10]. W 1738 r. delegaci wikariatu czesko-morawsko-łużyckiego znacznie wydłużyli swój powrót. Po zakończeniu obrad kapituły generalnej odwiedzili opactwo Clairvaux, następnie przez wiodące ośrodki handlowe Szampanii – Troyes i Provins – udali się do Paryża, gdzie przez cztery dni gościli w domu opata Pontigny. Następnie szlak ich wiódł przez Soissons, Reims, Metz, Saarbrücken, Frankfurt nad Menem, Würzburg, Bamberg [12]. W 1768 r. delegaci śląscy wracali z Cîteaux szlakiem południowym przez Bazyleę, Augsburg, nadłożyli drogi do Monachium, a następnie przez Ratyzbonę i Pragę najkrótszą drogą wrócili na Śląsk.

W 1768 r. uczestnikami wyprawy do Cîteaux byli opat henrykowski Konstantyn Haschke ze swoim sekretarzem Bartłojem Sedlakiem oraz opat rudzki Augustyn Renner ze swoim sekretarzem Stanisławem Misurą. W dzienniku nie ma wzmianek o innych towarzyszach drogi, ale niewątpliwie oprócz woźnicy w podróży brała udział jeszcze służba, a może nawet inni mnisi¹².

Podróżowano w powozach, a na początkowym etapie drogi też saniami. Każdy opat zajmował ze swoim sekretarzem, służbą i bagażem osobny pojazd. Niemniej ze względu na warunki dróg, stan mostów i ukształtowanie terenu niektóre krótsze odcinki przebywano konno, a nawet pieszo. Konie wypożyczano na stacjach pocztowych lub w zaprzyjaźnionych klasztorach. Dwukrotnie opaci rozstali się na krótki czas. Raz, gdy opat Henrykowa nazajutrz po wyjeździe z Augsburga zszedł z drogi głównej – pocztowej, aby zatrzymać się na posiłek w klasztorze augustianów eremitów w Taxa, a opat z Rud podążył prosto do Monachium [1, s. 91]. Drugi raz już na końcowym etapie drogi powrotnej, gdy opat rudzki pospieszył do Pilzna, a henrykowski zatrzymał się na postój i dołączył do niego później [1, s. 93].

Delegaci śląscy w drodze do Cîteaux przebywali od 11 marca do 1 maja. W opactwie zatrzymali się do 19 maja. Po miesięcznej podróży powrotnej – 20 czerwca dotarli do własnych klasztorów. W drodze do Cîteaux przemierzali dziennie średnio 42 km, a w powrotnej – aż 64 km. Zdarzało się, że wyjeżdżali jeszcze przed świtem, około 3 nad ranem, a na nocleg zatrzymywali się dopiero około godziny 23¹³. Wczesne godziny wyjazdu i późne przyjazdu sprzyjały pokonywaniu dziennie nawet bardzo długich dystansów. Wracając z Cîteaux, odcinek około 120 km z Monachium do Ratyzbony delegaci śląscy przejechali jednego dnia¹⁴. W sumie spędzili 101 dni poza rodzinnymi klasztorami, z tego 52 dni w drodze do Cîteaux (w tym 20 dni to postoje), 18 dni na kapitule generalnej i 31 w drodze powrotnej (w tym 9 dni

On their way back the travellers changed their route, which can be explained by their intention to visit new places and experience something new during the journey. In 1667 the Osek Abbot Lawrence Scipio went back from Cîteaux through Belfort, Strasburg, Stuttgart, and from there he chose a southern tract through Ulm, Augsburg, Ratisbon, Cheb and finally to Karlovy Vary (Carlsbad) where he stayed for ten days [3]. In 1699 the Silesian delegates went back through Basel, Memmingen, Augsburg, Ratisbon, Prague [2, V27e]. In the same year a similar route back was selected by the abbot of Plasy (Basel, Ulm, Augsburg, Munich, Ratisbon) [10]. In 1738 the delegates of the Bohemian-Moravian-Lusatian Vicariate significantly prolonged their return. After the end of the General Chapter sessions they visited Clairvaux Abbey and then they went to Paris through the leading trade centres of Champagne – Troyes and Provins – where they stayed four days in the house the Abbot of Pontigny. Afterwards, their route ran through Soissons, Reims, Metz, Saarbrücken, Frankfurt am Main, Würzburg, Bamberg [12]. In 1768 the Silesian delegates returned from Cîteaux along the southern tract through Basel, Augsburg, then they made a detour to Munich and then they took the shortest route to Silesia through Ratisbon and Prague.

In 1768 the participants of a trip to Cîteaux were Henryków Abbot Konstantyn Haschke with his secretary Bartłoj Sedlak and Rudy Abbot Augustyn Renner with his secretary Stanislaw Misura. In the diary there are no mentions of other companions but undoubtedly, apart from the coachman, there were also some servants and perhaps even some other monks¹².

Typical means of transport were coaches and during the beginning stages also sleighs. Each abbot had a separate vehicle along with his secretary, servants and luggage. However, with regard to the condition of roads, bridges and terrain, some parts of the route were covered on horseback or even on foot. Horses were rented at the post stations or in befriended monasteries. The abbots went separate ways twice for a short time. One occasion was when Henryków Abbot a day after they left Augsburg deviated from the main post road in order to stop for a meal in the Augustine-Hermit Monastery in Taxa, while Rudy Abbot made his way straight to Munich [1, p. 91]. The other time was at the final stage of the return when Rudy Abbot hurried to Pilsen, whereas Henryków Abbot stopped to have some rest and he joined him some time later [1, p. 93].

The Silesian delegates travelled to Cîteaux from 11th March to 1st May. After a one-month return trip they reached their monasteries on 20th June. On their way to Cîteaux they covered on average 42 km daily and while coming back – even 64 km. They usually started their daily trip even before dawn at about 3 a.m. and they stopped for the night at about 11¹³ p.m. Due to such early hours of departures and late hours of arrivals they mana-

¹² Wiemy, że w 1738 r. opaci z Lubiąza i Krzeszowa, wybierając się na kapitułę, planowali zabrać ze sobą w sumie czterech mnichów i ośmiu służących. APWr, Rep. 83 A. 27, s. 25.

¹³ [1, s. 87]. Tylko na trzy godziny nocnego odpoczynku zatrzymali się cystersi w L'Isle sur le Doubs w drodze powrotnej.

¹⁴ [1, s. 194]. Tego dnia przebyto 16 mil niemieckich, czyli trochę ponad 120 km.

¹² We know that in 1738 the abbots from Lubiąż and Krzeszów preparing for a trip to the Chapter planned to take four other monks and eight servants. National Archive in Wrocław, Rep. 83 Files No. 27, p. 25.

¹³ [1, p. 87]. On their way back, the Cistercians stopped for the night rest for only three hours in L'Isle sur le Doubs.

to postoje)¹⁵. Dłuższe postoje przypadały na dni świąteczne (Niedziela Palmowa – trzydniowy pobyt w Plasy, Wielkanoc – czterodniowy pobyt w opactwie cysterskim Waldsassen, Zesłanie Ducha Św. – trzydniowy pobyt w opactwie Lucelle, Świętej Trójcy – trzydniowy pobyt w Salem; zob. tab. 2), kiedy zatrzymywano się u współbraci oraz w większych ośrodkach miejskich (Norymberga – pobyt trzydniowy, Strasburg – czterodniowy, Dijon – pięciodniowy, Augsburg – dwudniowy, Monachium – dwudniowy i Praga – czterodniowy; zob. tab. 2), to ze względu na znajdujące się w nich atrakcje i możliwość dokonania zakupów, tudzież spotkań z dygnitarzami.

Na podstawie relacji Bartłomieja Sedlaka można sądzić, że w trakcie podróży cystersi byli wrażliwi na uroki krajobrazu i ukształtowanie terenu. Szczególnie podobał się pejzaż burgundzki z drogami wijącymi się wśród lasów [1, s. 48, 87]. Zainteresowania mnichów dotyczyły też działalności lokalnej ludności, arealu upraw¹⁶, produkcji rzemieślniczej¹⁷, zabudowy miast i wsi, architektury sakralnej. Punktem odniesienia były znane strony rodzime, co sygnalizują porównania wplecione w opisy mijanych miejscowości i zwiedzanych miejsc, mające czasami charakter życzeniowy. Profes henrykowski chciał, aby wioski śląskie swoją zabudową i strukturą przypominały te, które widział w Bawarii [1, s. 6].

O kontaktach z ludnością miejscową wspomina się sporadycznie i niewiele. Pojedyncze komentarze z dziurysza odnoszą się do strojów [1, s. 10, 47, 88], pożywienia [1, s. 49] i stylu życia, m.in. mnich henrykowski zwrócił uwagę na zamiłowanie Francuzów do nocnych zabaw [1, s. 49]. Uwagi dotyczą zazwyczaj gościnności oraz uprzejmości zakonników odwiedzanych klasztorów lub właścicieli zajazdów. Podróżni śląscy też budzili zainteresowanie. Wiemy, że wypytywał o nich książę Baden-Baden, który dojrzał ich z okna swojej rezydencji w Rastatt [1, s. 10].

W drodze do Cîteaux delegaci śląscy odwiedzili opactwa cysterskie w Kamieńcu [1, s. 2], Krzeszowie [1, s. 3], domy cystersów z Plasy i Zbrasławia w Pradze [1, s. 4], opactwo Plasy [1, s. 5], jego przeorat w Tyńcu i dom w Pilźnie, opactwo Waldsassen [1, s. 5–6], a w drodze powrotnej: opactwo Lucelle [1, s. 87], jego prepozyturę Saint-Appolinaire [1, s. 87], opactwo Salem [1, s. 88–89] i jego przeorat Birnau nad Jeziorem Bodeńskim [1, s. 88], opactwo Fürstenfeld-Brück [1, s. 91], opactwo Zbrasław [1, s. 93]. Cystersi mieli także okazje do poznania zakonników i domów innych zgromadzeń. Załączona tabela przedstawia wykaz wszystkich kościołów i klasztorów, które odwiedzili (tab. 2). W niektórych cystersi spędzali więcej czasu. W Jiczynie zatrzymali się na wieczorny posiłek i nocleg u kartuzów, którzy przyjęli ich z wielką radością i oprowadzili po całym klasztorze. Największy zachwyt u henrykowskiego profesy wzbudziła tamtejsza biblioteka i bogaty księgozbiór [1, s. 3]. W Pradze za każdym razem śląscy podróżni byli podejmowani przez be-

ged to cover very long distances every day. On their way from Cîteaux the Silesian delegates travelled a distance of 120 km from Munich to Ratisbon within only one day¹⁴. In total they spent 101 days outside their own monasteries, including 52 days on the way to Cîteaux (20 days for stops), 18 days at the General Chapter and 31 on their way back (including 9 days for stops)¹⁵. Longer halts were usually on holidays (Palm Sunday – a three-day stay in Plasy, Easter – a four-day stay in the Cistercian Abbey in Waldsassen, Pentecost – a three-day stay in Lucelle Abbey, the Trinity – a three-day stay in Salem; see Tab. 2) and when they stopped to visit other friars or to stay in bigger cities (Nuremberg – three days, Strasburg – four days, Dijon – five days, Augsburg – two days, Munich – two days and Prague – four days, see also Tab. 2) in order to see various attractions and get the possibility to do some shopping or meet some dignitaries.

On the basis of Bartłomiej Sedlak's accounts we can guess that during their journeys Cistercians were sensitive to charms of nature and the shape of terrain. They particularly enjoyed the countryside of Burgundy with its roads winding among forests [1, pp. 48, 87]. The monks were also interested in activities of the local people, cultivated areas¹⁶, crafts production¹⁷, town and village development and sacral architecture. Their native lands were a point of reference which was signalled by comparisons which formed parts of descriptions of the places they passed and visited sometimes assuming the form of wishful thinking. The Henryków professed monk wished the Silesian villages could resemble in structure and development those villages that he saw in Bavaria [1, p. 6].

Mentions of contacts with local people are sporadic and scarce. Single comments from the diary refer to outfits [1, pp. 10, 47, 88], food [1, p. 49] and lifestyles, for example one of the monks from Henryków remarked that the French people were fond of night fun [1, p. 49]. These comments usually concentrate on hospitality and kindness of the monks who lived in the visited monasteries or innkeepers. The travellers from Silesia also aroused interest. We know that the Prince of Baden-Baden asked who they were when he saw them from the window of his residence in Rastatt [1, p. 10].

On their way to Cîteaux the Silesian delegates visited Cistercian abbeys in Kamieniec [1, p. 2], Krzeszów [1, p. 3], Cistercian houses from Plasy and Zbraslav in Prague [1, p. 4], Plasy Abbey [1, p. 5], its priory in Týnec and the house in Pilsen, Waldsassen Abbey [1, pp. 5–6], and on their way back Lucelle Abbey [1, p. 87], its priory in Saint-Appolinaire [1, p. 87], Salem Abbey [1, pp. 88–89] and its priory in Birnau by Lake Constance [1, p. 88], Fürstenfeld-Brück Abbey [1, p. 91], and Zbraslav Abbey [1, p. 93]. The Cistercians had an occasion to meet new monks and learn about houses of other orders. In the presented table there is a list of all churches and monasteries which they visited

¹⁴ [1, p. 194]. On that day the distance of 16 German miles was covered, i.e. a bit more than 120 km.

¹⁵ Calculations on the basis of [1].

¹⁶ For example, hop fields situated near Rückersdorf [1, pp. 6–7].

¹⁷ The author mentioned a jeweller's workshop in Pforzheim, however, we do not know whether he managed to visit this place [1, p. 9].

¹⁵ Obliczenia na podstawie [1].

¹⁶ Np. na pola chmielu rozciągające się koło Rückersdorfu [1, s. 6–7].

¹⁷ Autor wspominał o pracowni wyrobów jubilerskich w Pforzheim, nie wiemy jednak, czy miał okazję ją zwiedzić [1, s. 9].

nedyktyńów z klasztoru św. Małgorzaty [1, s. 4, 93]. W Pradze spotkali się też między innymi z biskupem, mistrzem zakonu krzyżowców z czerwoną gwiazdą, przeorem kanoników laterańskich, przeorem premonstra-teńskim [1, s. 4]. W klasztorze dominikanów w Cheb cystersi uczestniczyli w porannej eucharystii w Wielki Czwartek, być może także zobaczyli wymienione w diariuszu znajdujące się w tym mieście klasztory franciszkanów, klarysek i kolegium jezuickie [1, s. 5]. Na jeden nocleg przyjęli cystersów śląskich benedyktyni z Schwar-zach [1, s. 9]. W liturgii Bożego Ciała uczestniczono u jezuitów w Mindelheim [1, s. 90].

Autor diariusza był bystrym obserwatorem życia konwentualnego i jego otoczenia. Dokładniejsze opisy dotyczą opactw w Plasy [1, s. 5], Waldsassen [1, s. 5–6], Lucelle [1, s. 87], Salem [1, s. 88–89] i oczywiście w Cîteaux [1, s. 51–54, 86–87]. Interesowały go warunki życia konwentu, dyscyplina, zamożność, które porównywał do rodzimego cenobium. Zwracał uwagę na zabudowania klasztorne, a zwłaszcza na architekturę kościelną, relikwie i obrazy. Prawie zawsze przy opactwach cysterskich, a przy innych zgromadzeniach często podawał liczbę zakonników. Wydaje się, że szczególnie wyczulony był na kwestie liturgiczne i muzyczne, na umiejętności wokalne mnichów i walory akustyczne kościołów. Zanotował też informacje o bibliotece, skryptorium, infirmerii, aptece, skarbcu kościelnym, ogrodach, cmentarzu. Często cystersi śląscy nie byli jedynymi gośćmi, z okazji ich wizyty gospodarze zapraszali lokalnych dostojników¹⁸. Czasami takie spotkania były uatrakcyjniane wydarzeniami artystycznymi, np. koncertami¹⁹. Ponadto mnisi odwiedzali posiadłości klasztorne: grangrie²⁰ i prepozytury²¹, gdzie – jak można się domyślać – mogli skonfrontować własną wiedzę techniczną i gospodarczą z tą stosowaną w odwiedzanych miejscach²². Ślacy brali też udział w wycieczkach krajoznawczych organizowanych przez gospodarzy klasztorów, w których się zatrzymywali²³.

Najlepsze wrażenie na cystersach śląskich zrobili cystersi z Salem w Szwajcarii. Autor diariusza chwalił ich i podziwiał, m.in. za doskonały śpiew oraz dyscyplinę, która przywodziła mu na myśl Clairvaux z czasów św. Bernarda [1, s. 89]. Przybysze w ciągu kilku dni mieli okazję poznać opactwo, m.in. bibliotekę, którą opiekował się mnich znający siedem języków. Zachwyt budziła architektura klasztoru większego od lubiąskiego [1, s. 88].

(Tab. 2). In some places the Cistercians spent more time. In Jičín they stopped for an evening meal and for the night at the Carthusians' who welcomed them with joy and showed them round the whole monastery. The Henryków professed monk was greatly impressed by their library and a rich collection of books [1, p. 3]. Every time the Silesian travellers visited Prague they were received by Benedictines from Saint Margaret Monastery [1, pp. 4, 93]. In Prague they also met, *inter alia*, the bishop – the master of Crusader Order with the Red Star, prior of Lateran canons and Premonstratensian prior [1, p. 4]. In the Dominican monastery in Cheb the Cistercians participated in the morning Eucharist on Maundy Thursday, perhaps they also visited monasteries of Franciscans and Poor Clares as well as the Jesuit College – places situated in this city that were mentioned in the diary [1, p. 5]. The Cistercians spent one night at the Silesian Benedictines' from Schwarzach [1, p. 9]. They participated in Corpus Christi liturgy with the Jesuits in Mindelheim [1, p. 90].

The author of the diary was a shrewd observer of the monastic life and its surroundings. More detailed descriptions refer to abbeys in Plasy [1, p. 5], Waldsassen [1, pp. 5–6], Lucelle [1, p. 87], Salem [1, pp. 88–89] and of course in Cîteaux [1, pp. 51–54, 86–87]. He was interested in the conditions of the convent life, discipline, wealth, which he compared to the native coenobium. He paid attention to monastery buildings with a special emphasis on church architecture, religious relics and paintings. He always mentioned the number of Cistercian monks and often provided numbers of monks of other orders. He seemed to be particularly sensitive to issues of liturgy and music, vocal skills of monks and acoustic values of churches. He also noted some information about the library, scriptorium, infirmary, dispensary, church treasury, gardens and cemetery. Often the Silesian Cistercians were not the only guests – on the occasion of their visit the hosts invited local notables¹⁸. Sometimes these meetings were enriched with artistic events, e.g. concerts¹⁹. Moreover, the monks visited monastery estates such as Cistercian farms²⁰ and provostries²¹ where as we can guess they could confront their own technical and economic knowledge with the skills of the monks in the places they visited²². The Silesians also took part in excursions organised by hosts of monasteries where they stayed²³. The Silesian Cistercians were particularly impressed by the

¹⁸ M.in. u benedyktyńów w podpraskim klasztorze św. Małgorzaty [1, s. 4]; u cystersów w Aula Regiae [1, s. 93].

¹⁹ [1, s. 3], tak było w Krzeszowie, można się domyślać, że okazją do koncertu było objęcie godności przez nowego opata Krzeszowa, później dwukrotnie u benedyktyńów w praskim opactwie pw. św. Małgorzaty [1, s. 4, 94] czy u cystersów w Zbrasławiu [1, s. 93].

²⁰ Np. opactwa w Plasy [1, s. 5].

²¹ Np. cystersi śląscy odwiedzili prepozyturę opactwa Waldsassen w Tierschenreit [1, s. 6] czy opactwa Salem w Birnau, skąd podziwiali widok na Jezioro Bodeńskie [1, s. 88].

²² Np. w Waldsassen mnisi byli pod wrażeniem pięknego ogrodu z alejami artystycznie przystrzyżonych drzew, oglądali też żywy inwentarz oraz młyn papierniczy [1, s. 6].

²³ Np. wycieczka z Waldsassen do pobliskiego kościoła konwersów [1, s. 6]; czy z Salem do Kirchbergu, skąd podziwiano widok na Konstancję i opactwo benedyktyńskie Sankt-Gallen [1, s. 89–90].

¹⁸ This was the case during their visit in Saint Margaret Monastery near Prague [1, p. 4]; at the Cistercians in Aula Regiae [1, p. 93].

¹⁹ [1, p. 3], for example in Krzeszów; we can guess that the concert was organised to celebrate the election of a new abbot of Krzeszów; later, there were two concerts in Benedictine Abbey of Saint Margaret in Prague [1, p. 4, 94] or at the Cistercians' in Zbraslav [1, p. 93].

²⁰ For example, in the abbey in Plasy [1, p. 5].

²¹ For example, the Silesian Cistercians visited Waldsassen Abbey provostry in Tierschenreit [1, p. 6] or Salem Abbey in Birnau where they admired a view of Lake Constance [1, p. 88].

²² For example, in Waldsassen the monks were impressed by a beautiful garden with alleys lined with artistically trimmed trees; they also observed livestock and a paper mill [1, p. 6].

²³ For example, a trip from Waldsassen to the nearby church of Converts [1, p. 6]; or from Salem to Kirchberg, where they admired a view of Constance and Sankt-Gallen Benedictine Abbey [1, pp. 89–90].

Tab. 2. Itinerarium z podróży cystersów śląskich do Cîteaux w 1768 r.
(nazwy zapisano zgodnie z aktualną pisownią, podano także kościoły i klasztory, które odwiedzili lub oglądali cystersi²⁴)

Tab. 2. Itinerary of the Silesian Cistercian journey to Cîteaux in 1768
(names in accordance with current spelling along with the names of churches and monasteries that were visited or seen by the Cistercians)²⁴

Data Date	Miejscowości w drodze do Cîteaux Towns and villages on the way to Cîteaux	Miejscowości i miejsca, które zobaczyli lub odwiedzili cystersi w podróży Towns and places which Cistercians saw or visited during the journey
10 marca/10 th March	Henryków, Krzelków,	
	Kamieniec Ząbkowicki	klasztór cystersów/Cistercian monastery
	Bardo Śląskie	
11 marca/11 th March	Budzów	
12 marca/12 th March	Ścinawka Górna, Broumov	
13–16 marca 13 th –16 th March	Krzyszów	klasztór cystersów/Cistercian monastery
16 marca/16 th March	Lubawka, Trutnov, Hostinné	
17 marca/17 th March	Nová Paka	spotkanie z paulinami ⁽¹⁾ /Meeting with the Order of Saint Paul the First Hermit ⁽¹⁾
	Valdice k. Jiczyna Valdice near Jičín	kartuzja/charterhouse
	Jiczyn/Jičín	kościół jezuitów pw. św. Ignacego Loyoli/Ignatius of Loyola Jesuit Church
18 marca/18 th March	Mlada Boleslav	
19 marca/19 th March	Stara Boleslav	kościół pw. Wniebowzięcia NMP/The Assumption of Virgin Mary Church
		kościół pw. św. Wacława/St. Václav Church
20 marca/20 th March	Brandýs nad (upon) Labem	
	Praga/Prague	dom cystersów z Plasy, nowe miasto w Pradze/Cistercian House in Plasy, New Town in Prague
21 marca/21 st March	Praga/Prague	klasztór benedyktynów w Břevnovie – kościół pw. św. Małgorzaty/Benedictine monastery in Břevnov – St. Margaret Church
22 marca /22 nd March	Praga/Prague	katedra pw. św. Wita, rezydencja biskupa praskiego, dom zakonu krzyżowców z czerwoną gwiazdą, Loreta, kościół franciszkanów pw. św. Jakuba/St. Vitus Cathedral, Bishop of Prague residence, House of Crusader Order with the Red Star, Loreta, St. James Franciscan Church
23 marca/23 rd March	Praga/Prague	klasztór benedyktynów w Břevnovie/Benedictine monastery in Břevnov
24 marca/24 th March	Rakovník	
25 marca/25 th March	Kožlany	
	Tynec/Týnec	przeorat cystersów z Plasy/Cistercian Priory from Plasy
25–28 marca 25 th –28 th March	Plasy	klasztór cystersów/Cistercian monastery
28 marca/28 th March	Pickow ⁽²⁾	
	Plzeň	dom cystersów z Plasy/Cistercian house from Plasy
29 marca/29 th March	Stříbro, Planá	
30 marca/30 th March	Žandov	
	Cheb	klasztór dominikanów z kościołem pw. św. Wacława, klasztor franciszkanów z kościołem pw. Zwiastowania Najświętszej Marii Panny ⁽³⁾ , klasztor klarysek, kolegium jezuickie Dominican Monastery with St. Václav Church, Franciscan Monastery with the Annunciation of Virgin Mary Church ⁽³⁾ , Poor Clares Convent, Jesuit College
31 marca–4 kwietnia 31 st March–4 th April	Waldsassen	klasztór cystersów/Cistercian monastery
4 kwietnia/4 th April	Tirschenreuth	przeorat cystersów z Waldsassen/Cistercian priory from Waldsassen
5 kwietnia/5 th April	Weiden in der Oberpfalz, Hirschau	
6 kwietnia/6 th April	Sulzbach	kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP, kościół wizytek pw. św. Jadwigi, kościół kapucynów pw. św. Elżbiety ⁽⁴⁾ /The Assumption of Virgin Mary Parish Church, Visitandines Church of St. Hedwig, Order of Capuchin Friars Minor Church of St. Elizabeth ⁽⁴⁾
	Hersbruck, Lauf, Rückersdorf	

²⁴ Bartłomiej Sedlak zazwyczaj wymieniał tylko przynależność konwentualną kościołów. Na potrzeby tego artykułu dokonano identyfikacji wewnątrz kościołów, jednak nie we wszystkich przypadkach okazało się to możliwe.

²⁴ Bartłomiej Sedlak usually mentioned only monastic affiliation of the churches. For purposes of this article, exact names of the churches were traced, however, it was not possible in all the cases.

Tab. 2. Itinerarium z podróży cystersów śląskich do Cîteaux w 1768 r. cd.

Tab. 2. Itinerary of the Silesian Cistercian journey to Cîteaux in 1768 cont.

Data Date	Miejscowości w drodze do Cîteaux Towns and villages on the way to Cîteaux	Miejscowości i miejsca, które zobaczyli lub odwiedzili cystersi w podróży Towns and places which Cistercians saw or visited during the journey
7–10 kwietnia 7 th –10 th April	Norymberga	ratusz, zamek cesarski, biblioteka miejska, arsenał, dwa kościoły luterzańskie pw. św. Wawrzyńca i św. Sebalda, dom zakonu krzyżackiego/Town Hall, Imperial Castle, city library, arsenal, two Lutheran churches of St. Lawrence and St. Sebald, Teutonic Order house
10 kwietnia/10 th April	Ansbach	rezydencja Hohenzollernów/Residence of Hohenzollern
11 kwietnia/11 th April	Feuchtwangen	
12 kwietnia/12 th April	Dinkelsbühl	
	Schönenberg	sanktuarium maryjne/Virgin Mary sanctuary
	Ellwangen	bazylika pw. Św. Wita ⁽⁵⁾ , kościół jezuitów pw. Niepokalanego Poczęcia NMP i kolegium jezuickie /St. Vitus Basilica ⁽⁵⁾ , Jesuit Church of the Immaculate Conception of Virgin Mary and Jesuit College
	Aalen	
13 kwietnia/13 th April	Schwäbisch Gmünd	kościół kolegiacki NMP, kościół dominikanów pw. Marii Magdaleny, kościół augustianów eremitów pw. św. Augustyna/Holy Virgin Mary Collegiate Church, St. Magdalene Church of Dominicans, St. Augustine-Hermit Church
	Schorndorf	
	Stuttgart	Stary i Nowy Zamek książąt wirtemberskich ⁽⁶⁾ , budynek teatru i opery, manufaktura porcelany Old and New Württemberg Castle ⁽⁶⁾ , building of the theatre and opera, porcelain manufacture
14 kwietnia/14 th April	Pforzheim	
15 kwietnia/15 th April	Durlach	
	Ettlingen	kościół jezuitów pw. św. Marcina/St. Martin Jesuit church
	Rastatt	rezydencja margrabiów Baden-Baden ⁽⁷⁾ /Margrave residence Baden-Baden ⁽⁷⁾
	Schwartzach	klasztor benedyktynów/Benedictine monastery
16 kwietnia/16 th April	Kehl	
16–20 kwietnia 16 th –20 th April	Strasburg	kościół parafialny pw. św. Mikołaja, katedra NMP, rezydencja arcybiskupa, kolegium jezuickie, cytadela, hospicjum, kościół franciszkanów, kościół kanoników regularnych, fabryka porcelany/St. Nikolaus Parish church, Holy Virgin Mary Cathedral, Archbishop's residence, Jesuit College, citadel, hospice, Franciscan Church, Canon Regular Church, porcelain factory
20 kwietnia/20 th April	Colmar	kościół dominikanów, kościół kolegiacki pw. św. Marcina, pojezuicka kaplica pw. św. Piotra Dominican Church, St. Martin collegiate church, Post-Jesuit Chapel of St. Peter
21 kwietnia/21 st April	Belfort	
22 kwietnia/22 nd April	L'Isle sur le Doubs	
	Baume-les Dames	kościół pw. św. Marcina, kościół benedyktynek pw. św. Odile/St. Martin church, St. Odile Benedictines church
23–25 kwietnia 23 rd –25 th April	Besançon	katedra pw. św. Jana, hospicjum, seminarium duchowne, ratusz/St. John's Cathedral, hospice, seminary, Town Hall
25 kwietnia/25 th April	Dole	kościół kolegiacki pw. NMP, kościół benedyktynów, kościół franciszkanów, kościół karmelitek bosych, kościół cysterek/Holy Virgin Mary Collegiate Church, Benedictine Church, Franciscan Church, Barefoot Carmelites church, Cistercian church
26 kwietnia–1 maja 26 th April–1 st May	Dijon	katedra pw. św. Bénigne, rezydencja cysterska (Petit Cîteaux), Fontaines – miejsce narodzin Bernarda z Clairvaux, tamtejszy klasztor feliantów, kartuzja, parlament/St. Bénigne Cathedral, Cistercian residence (Petit Cîteaux), Fontaines – birthplace of St. Bernard of Clairvaux, local church of Feliantes, charterhouse, parliament
1–19 maja/1 st –19 th May	Cîteaux	klasztor cystersów/Cistercian monastery
19 maja/19 th May	Dijon, Dôle	
20 maja/20 th May	Besançon, Beaume, L'Isle sur le Doubs	
21 maja/21 st May	Belfort, Delle, Porrentruy	
21–24 maja 21 st –24 th May	Lucelle	klasztor cystersów/Cistercian monastery
24 maja/24 th May	S. Apollinaris (Michelbach-le Haut) k. Bazylei/S. Apollinaris (Michelbach-le Haut) near Basel	przeorat klasztoru Lucelle/Monastery Priory in Lucelle
25 maja/25 th May	Bazylea/Basel	

Tab. 2. Itinerarium z podróży cystersów śląskich do Cîteaux w 1768 r. cd.

Tab. 2. Itinerary of the Silesian Cistercian journey to Cîteaux in 1768 cont.

Data Date	Miejscowości w drodze do Cîteaux Towns and villages on the way to Cîteaux	Miejscowości i miejsca, które zobaczyli lub odwiedzili cystersi w podróży Towns and places which Cistercians saw or visited during the journey
25 maja/25 th May	Rheinfelden	
	Laufenburg	
	Waldshut-Tiengen	
26 maja/26 th May	Schafhausen, Singen, Stockach	
27–30 maja 27 th –30 th May	Salem	klasztor cystersów/Cistercian monastery
	Birna	prepozytura cystersów z Salem, sanktuarium pielgrzymkowe pw. NMP/Cistercian provosty from Salem, Holy Virgin Mary pilgrimage sanctuary
30 maja/30 th May	Kirchberg nad Jeziorem Bodeńskim/Kirchberg on Lake Constance	posiadłość cystersów z Salem/Cistercian property from Salem
	Meersburg	
	Ravensburg, Weingarten	
1 czerwca/1 st June	Memmingen	
	Mindelheim	kościół jezuitów pw. Zwiastowania NMP/Annunciation of Holy Virgin Mary Jesuit Church
2 czerwca/2 nd June	Ettringen	
2–4 czerwca 2 nd –4 th June	Augsburg	katedra pw. NMP, kościół jezuitów, kościół kanoników regularnych pw. św. Krzyża ⁽⁸⁾ , ratusz, wieża wodna/Holy Virgin Mary Cathedral, Jesuit Church, Canon Regular Holy Cross Church ⁽⁸⁾ , Town Hall, water tower
4 czerwca/4 th June	Taxa k. (near) Odelzhausen	klasztor augustianów eremitów/St. Augustine-Hermit Monastery
4–6 czerwca/4 th –6 th June	Monachium/Munich	kościół jezuitów pw. św. Michała/St. Michael Jesuit Church
6 czerwca/6 th June	Fürstenfeld-Brück (Kamp)	klasztor cystersów/Cistercian monastery
7 czerwca/7 th June	Monachium/Munich	Nymphenburg – letnia rezydencja Wittelsbachów, miejska rezydencja Wittelsbachów na Starym Mieście/Nymphenburg – Wittelsbach summer residence, Old Town Wittelsbach residence in the city
8 czerwca/8 th June	Ratyzbona/Ratisbon	katedra pw. św. Piotra/St. Peter's Cathedral
9 czerwca/9 th June	Rötz	
10 czerwca/10 th June	Waldmünchen	
11–15 czerwca 11 th –15 th June	Plzeň	dom cystersów z Plasy/Cistercian house from Plasy
11–15 czerwca 11 th –15 th June	Zbrasław/Zbraslav	klasztor cystersów/Cistercian monastery
	Praga/Prague	klasztor benedyktyńów w Břevnovie – kościół pw. św. Małgorzaty/Benedictine monastery in Břevnov – St. Margaret Church
16 czerwca/15 th June	Brandys nad (upon) Labem, Lysa nad (upon) Labem, Chlumec nad (upon) Cidlinou	
17 czerwca/17 th June	Hradec-Kralove	
	Police nad (upon) Metuji	klasztor benedyktyńów – przeorat Broumova/Benedictine monastery – Broumova priory
18 czerwca/18 th June	Broumov	klasztor benedyktyńów/Benedictine monastery
19 czerwca/19 th June	Srebrna Góra, Budzów	
20 czerwca/20 th June	Sierosów, Czesławice, Henryków	

⁽¹⁾ Na podstawie diariusza nie wiadomo, czy miało ono miejsce w klasztorze./On the basis of the information from the diary, it cannot be inferred whether it took place in the monastery.

⁽²⁾ Miejscowość niezidentyfikowana./Unidentified place.

⁽³⁾ Na podstawie relacji trudno rozstrzygnąć, czy cystersom śląskim dane było odwiedzić kolegium jezuickie oraz kościoły franciszkanów i klarysek./On the basis of this account, it is hard to say whether the Silesian Cistercians managed to visit the Jesuit College and the Franciscan and Poor Clares churches.

⁽⁴⁾ Na podstawie relacji trudno rozstrzygnąć, czy cystersom śląskim dane było odwiedzić kościoły wizytek i kapucynów./On the basis of this account, it is hard to say whether the Silesian Cistercians managed to visit the churches of the Visitandines and the Order of Capuchin Friars Minor.

⁽⁵⁾ Nazywana przez Bartłomieja Sedlaka katedrą [1, s. 8]./Bartłomiej Sedlak calls this a cathedral [1, p. 8].

⁽⁶⁾ Bartłomiej Sedlak nie precyzuje, o które pałace chodzi [1, s. 8]./Bartłomiej Sedlak does not define which palaces he has in mind [1, p. 8].

⁽⁷⁾ Oglądana tylko z zewnątrz [1, s. 9]./Seen only from the outside [1, p. 9].

⁽⁸⁾ W relacji Bartłomiej Sedlak podaje, że kościół był pw. Chrystusa Zbawiciela [1, s. 90]./In his account Bartłomiej Sedlak informs that it was Christ the Saviour Church [1, p. 90].

Niewątpliwie najdłuższy i najciekawszy opis z dziennika dotyczy Cîteaux. Z relacji wynika, że jej autorowi udało się dokładnie zwiedzić całe opactwo, opisuje bowiem kościół, zabudowania i pomieszczenia klasztorne, warsztaty konwersów, a także cmentarz i ogród [1, s. 52]. Wnikliwość zanotowanych obserwacji wskazuje, że Bartłomiej Sedlak zwracał uwagę przede wszystkim na różnice między Cîteaux a śląskimi opactwami cysterskimi. Rozbudowywany wówczas klasztor w Cîteaux wymiarami nie dorównywał cenobium lubiąskiemu, ale przewyższał je przepychem [1, s. 52]. Cele mnichów w Cîteaux były mniejsze niż w Henrykowie [1, s. 52]. Dach kościoła pokryty był ołowiem. Było dziewięć dzwonów o znakomitym dźwięku, a do poruszenia największego z nich potrzebnych było siedmiu silnych mężczyzn. Wewnątrz kościoła nie było ławek, gdyż świeccy nie mieli do niego wstępu. Śląski profes wymienił niektóre ołtarze i najważniejsze relikwie, wskazując ich lokalizację. Wspominał też o przestrzennej zakrystii o dwudziestu oknach oraz znakomicie wykonanych i ozdobionych ścianach i posadzce [1, s. 52–53]. W dzienniku dużo miejsca poświęcono liturgii mszy w Cîteaux, dlatego można przypuszczać, że w szczegółach była inna od odprawianej w klasztorach śląskich [1, s. 54]. Przybyszy ze Śląska interesowała także organizacja cysterskiej domeny [1, s. 86].

Z większych miast w drodze do Cîteaux udało się cystersom śląskim zobaczyć między innymi Pragę [1, s. 4], Norymbergę²⁵, Stuttgart [1, s. 8–9], Strasburg [1, s. 10, 46–47], Colmar [1, s. 47], Besançon [1, s. 47–48], Dijon [1, s. 47–48], a w drodze powrotnej – Bazyleę [1, s. 87], Augsburg [1, s. 90–91], Monachium [1, s. 90–91], Ratzbonę [1, s. 93] i ponownie Pragę [1, s. 93]. Autor dziennika zazwyczaj charakteryzował lokalizację i wielkość miasta, podawał informacje o jego właścicielu i władzach, dalej zwięźle opisywał fortyfikacje i zabudowę, określał stosunki wyznaniowe oraz wymieniał instytucje religijne. Prawie każde z przemierzanych miast i miasteczek musiało budzić ciekawość podróżnych, czego wyrazem są krótkie epitety oddające ich ogólne wrażenia. Równie często pojawiają się przeciwstawne określenia: znakomite²⁶ bądź nędzne²⁷. W miejscowościach śląskich i przygranicznych w Czechach, gdzie spodziewano się przyjazdu cystersów, witano ich serdecznie salwami i hejnałem [1, s. 3]. W najważniejszych miastach cystersi zatrzymali się na dłużej.

Z relacji wynika, że Ślązacy pragnęli zobaczyć rzeczy ciekawe, użyteczne, godne zapamiętania²⁸. Bywało, że najmowali miejscowych jako przewodników po mieście²⁹. Ze zrozumiałych względów – udział w liturgii i odwiedziny we wspólnotach zakonnych – cystersi mieli okazję poznać lokalne świątynie i sanktuaria. Zanotowane informacje o ich wyposażeniu, a zwłaszcza o relik-

Cistercians from Salem in Switzerland. The diary author praised them and admired their excellent singing and discipline which reminded him of Clairvaux from the times of St. Bernard [1, p. 89]. Within a few days the monks had an opportunity to visit the abbey, for example, their library which was taken care of by a monk who knew seven languages. Architecture of the monastery, which was bigger than Lubiąż, also aroused their admiration [1, p. 88].

The longest and most interesting description that is included in the diary by all means refers to Cîteaux. As it appears from the account, its author managed to visit the whole abbey because he describes the church, monastery buildings and rooms, workshops of Converts as well as the cemetery and garden [1, p. 52]. Shrewdness of these observations indicates that Bartłomiej Sedlak focused his attention on differences between Cîteaux and the Cistercian abbeys of Silesia. The monastery in Cîteaux at that time as regards its size could not equal the Lubiąż coenobium, but it was certainly more magnificent than the Polish complex [1, p. 52]. Monks' cells in Cîteaux were smaller than those in Henryków [1, p. 52]. The church roof was covered with lead. There were nine bells of excellent sounds – it took as many as seven strong men to move the greatest one. There were no pews inside the church because no lay people were allowed to enter the church. The Silesian professed monk mentioned some altars and the most important relics and indicated their location. He also made a mention of a spacious sacristy with twenty windows as well as the perfectly built and decorated walls and floor [1, pp. 52–53]. A substantial part of the diary was devoted to the holy mass liturgy in Cîteaux, hence we can assume that it somehow differed from the mass celebrated in the Silesian monasteries [1, p. 54]. The Silesian visitors were also interested in the organisation of the Cistercian domain [1, p. 86].

On the way to Cîteaux the Silesian Cistercians managed to visit some bigger cities such as, *inter alia*, Prague [1, p. 4], Nuremberg²⁵, Stuttgart [1, pp. 8–9], Strasburg [1, pp. 10, 46–47], Colmar [1, p. 47], Besançon [1, pp. 47–48], Dijon [1, pp. 47–48], and on their way back – Basel [1, p. 87], Augsburg [1, pp. 90–91], Munich [1, pp. 90–91], Ratisbon [1, p. 93] and again Prague [1, p. 93]. The diary author usually characterised the location and size of a given city, provided information on its owner and authorities, then he briefly described its fortifications and buildings, defined denomination relationships and listed religious institutions existing there. Virtually each of the towns they passed on their way must have aroused the travellers' interests which was manifested in short epithets reflecting their general impressions. Some contrary terms such as excellent²⁶ or miserable²⁷ appear just as often. In Silesian towns and villages and in Bohemian frontier towns where their arrival was expected, the Cistercians were greeted cordially with volleys and trumpet calls [1, p. 3]. In the most important towns the Cistercians stopped for longer.

According to these accounts, the Silesians wished to see the things which were interesting, useful and worth remem-

²⁵ W Norymberdze [1, s. 7] i w Strasburgu [1, s. 47].

²⁶ Np. w Aalen [1, s. 8].

²⁷ Np. w Feuchtwangen [1, s. 8].

²⁸ Wymownym znakiem chęci zobaczenie rzeczy ciekawych jest uwaga dotycząca miasta Durlach: *nichil in hac urbe memorabile nec decorum* [1, s. 9].

²⁹ Tak postąpiono w Norymberdze i w Strasburgu [1, s. 10].

²⁵ In Nuremberg [1, p. 7] and in Strasburg [1, p. 47].

²⁶ For example in Aalen [1, p. 8].

²⁷ For example in Feuchtwangen [1, p. 8].

wiach i cudownych obrazach³⁰, wskazują na dewocyjne zainteresowania podróżnych. Ślązacy odwiedzali też zbroiry protestanckie, których wystrój i liturgię porównywali do katolickich³¹. Wydaje się, że prawie codziennie mnisi uczestniczyli we mszy odprawianej w kościołach parafialnych lub klasztornych. Zakonnicy zwiedzali też ratusze, rezydencje biskupów i panujących, a także siedziby innych dostojników, u niektórych bywano na audiencji (tab. 2). Zainteresowaniem cystersów cieszyły się biblioteki³², muzea – np. matematyki na Uniwersytecie w Pradze [2, V26i, s. 80], kolekcje numizmatyczne³³, arsenały³⁴, popularne wówczas gabinety osobliwości³⁵, kolekcje dzieł sztuki, muszli morskich, zbiory herpetologiczne³⁶, wynalazki techniczne – np. wieża wodna³⁷, manufaktury – np. porcelany³⁸, teatr i opera³⁹, a nawet winiarnie⁴⁰, szpitale⁴¹, seminarium duchowne⁴². Pobyt w miastach urozmaicały też takie widowiska jak parada wojskowa w Strasburgu [1, s. 47] czy obchody świąt – na przykład udział w procesji z okazji Bożego Ciała w Monachium, której teatralność, przepych, ale też długość przewyższały wszelkie wyobrażenia cystersów [1, s. 91–92]. Z Dijon, stolicy Burgundii, gdzie tradycyjnie zbierali się wszyscy delegaci na kapitułę, aby stąd z opatem generalnym uroczysto wyruszyć do Cîteaux, cystersi śląscy udali się pieszo na do Fontaines-les-Dijon, miejsca narodzin św. Bernarda [1, s. 49–50].

W miastach podróźni zapewne odwiedzali też kramy kupieckie, o czym świadczą spotkania z kupcami norymberskimi [1, s. 7] i wizyta u jubilera w Augsburgu, którego kolekcja sreber zachwycała ich swoim bogactwem [1, s. 91]. Bez wątplenia cystersi poczynili stosowne zakupy, ale jakie – np. naczynia i szaty liturgiczne, księgi – można się tylko domyślać. Znamienne wydaje się jednak, że przy opisie drogi do Cîteaux autor tylko raz wspominał o kontroli celnej, na Renie w Strasburgu [1, s. 9], natomiast w relacji z drogi powrotnej odnotował szczególnie, że na granicy bawarskiej na rzece Lech wszystkie przedmioty zostały opieczetowane, później bagaże były sprawdzane w urzędzie celnym w Monachium [1, s. 91] oraz na pierwszej stacji pocztowej w Czechach [1, s. 93].

Podsumowując, należy stwierdzić, że w zwięzłej formie Bartłomiej Sedlak bardzo szczegółowo przedstawił itinerarium, a także zapisał niektóre doświadczenia i wrażenia z wyprawy do Cîteaux. W swojej relacji dał wyraz

bering²⁸. They often hired local people as guides who showed them a given city²⁹. It was obvious that they had a chance to get to know local churches and sanctuaries due to their participation in liturgies and visiting monastic communities. The noted information about their equipment, especially religious relics and miraculous images³⁰, indicate the devotional character of their interests. The Silesians also visited Protestant churches and compared their decor and liturgy with the Catholic ones³¹. It seems that the monks took part in the holy masses celebrated in parish or monastery churches almost every day. They also visited town halls, bishops' and rulers' residences as well as seats of other dignitaries, some of whom gave them audiences (Tab. 2). The Cistercians were interested in libraries³², museums – e.g. of mathematics at the university in Prague [2, V26i, p. 80], numismatic collections³³, arsenals³⁴, cabinets of curiosities which were popular at that time³⁵, works of art collections, sea shell collections, herpetological collections³⁶, technical inventions – e.g. water tower³⁷, manufactures – e.g. porcelain³⁸, theatre and opera³⁹, and even wine houses⁴⁰, hospitals⁴¹, seminary⁴². Their stay in towns was relieved by such shows as a military parade in Strasburg [1, p. 47] or other celebrations such as the Corpus Christi procession in Munich, whose theatrical character, grandeur as well as length surpassed their imagination [1, p. 91]. From Dijon, the capital of Burgundy, where traditionally all the delegates to the Chapter gathered and accompanied by the general abbot ceremonially started their march to Cîteaux, the Silesian Cistercians walked to Fontaines-les-Dijon, the birth place of St. Bernard [1, pp. 49–50].

While in cities, the travellers certainly visited merchant stalls, for example, their meetings with Nuremberg merchants [1, p. 7] and a visit to a jeweller's shop in Augsburg where they admired a magnificent collection of silvers [1, p. 91]. The Cistercians must have done some shopping, however, we can only guess what they bought, for example, liturgical vessels, vestments and books. Nevertheless, it seems interesting that when describing the route to Cîteaux the author mentioned customs control only once, i.e. on the Rhine in Strasburg [1, p. 9], whereas writing about their return he noted in detail that on the Bavarian border on the river Lech all their items were stamped, next their luggage

²⁸ A meaningful sign of their willingness to see interesting things is their remark on the city of Durlach: *nichil in hac urbe memorabile nec decorum* [1, p. 9].

²⁹ This was what they did in Nuremberg and Strasburg [1, p. 10].

³⁰ In the diary a special emphasis was placed on, *inter alia*, Jesuit church in Stara Boleslav [1, pp. 3–4]; the Prague Cathedral [1, p. 4], St. Sebald Church in Nuremberg [1, p. 7].

³¹ In Nuremberg [1, p. 7].

³² In Nuremberg [1, p. 7].

³³ In Nuremberg [1, p. 7].

³⁴ In Nuremberg [1, p. 7].

³⁵ In Nuremberg [1, p. 7].

³⁶ In Nuremberg [1, p. 7].

³⁷ In Augsburg [1, p. 91].

³⁸ In Stuttgart [1, p. 9].

³⁹ In Stuttgart [1, p. 9].

⁴⁰ In Strasburg [1, p. 47].

⁴¹ In Besançon [1, p. 48].

⁴² In Besançon [1, p. 49].

³⁰ W diariuszu najwięcej uwagi poświęcono m.in. kościołowi oo. jezuitów w Stara Boleslav [1, s. 3–4]; katedrze praskiej [1, s. 4] oraz kościołowi pw. św. Sebalda w Norymberdze [1, s. 7].

³¹ W Norymberdze [1, s. 7].

³² W Norymberdze [1, s. 7].

³³ W Norymberdze [1, s. 7].

³⁴ W Norymberdze [1, s. 7].

³⁵ W Norymberdze [1, s. 7].

³⁶ W Norymberdze [1, s. 7].

³⁷ W Augsburgu [1, s. 91].

³⁸ W Stuttgarcie [1, s. 9].

³⁹ W Stuttgarcie [1, s. 9].

⁴⁰ W Strasburgu [1, s. 47].

⁴¹ W Besançon [1, s. 48].

⁴² W Besançon [1, s. 49].

własnej ciekawości, zmysłowi obserwacji i zdolności do porównań. Wymienił nie tylko miejscowości, które znalazły się na trasie podróży, ale co ważne – także miejsca, budowle oglądane z zewnątrz lub zwiedzane w czasie wolnym oraz spotkane osoby. Sumienność w podawaniu tego rodzaju informacji pozwala sądzić, że opis jest pod tym względem kompletny, zdradza też zainteresowania autora diariusza. W celu porównania, w diariuszu z podróży śląskich cystersów z 1699 r. znajdują się nazwy zajazdów i wydatki, których w relacji Bartłomieja Sedlaka właściwie brak. Pytaniem otwartym pozostaje, na ile takie wojaże miały wpływ na sposób życia i otoczenie śląskich wspólnot cysterskich. W celu ułatwienia specjalistom z zakresu historii sztuki i architektury klasztornej badań nad ewentualnymi wpływami podróży zagranicznych na tworzoną przez cystersów kulturę materialną, przygotowano szczegółowe itinerarium z listą miejsc, które odwiedzili delegaci śląscy na kapitułę generalną w 1768 r. (tab. 2).

was checked in the customs office in Munich [1, p. 91] and then at the first post station in Bohemia [1, p. 93].

Summing up, it must be concluded that Bartłomiej Sedlak in a brief form but in great detail presented the itinerary and noted down some experiences and impressions from their trip to Cîteaux. His account is an expression of his curiosity, a sense of observation as well as his ability of making comparisons. He mentioned towns and villages they passed and more importantly also other places, buildings they only saw or even visited in their free time as well as the persons they met. He is scrupulous enough when providing this sort of information and thus we can conclude that his description is competent and as the author of the diary he also reveals his interests. For comparative purposes, in the diary of the Silesian Cistercians trip from 1699 there are names of inns and expenses which are missing in the account of Bartłomiej Sedlak. It remains an open question to what extent these voyages influenced the way of life and the surroundings of the Silesian Cistercian communities. In order to help specialists in the history of art and monastic architecture as well as for the purpose of facilitating research on the possible impact of journeys to foreign countries on the material culture of Cistercians, a detailed itinerary was compiled including a list of places which were visited by the Silesian delegates to the General Chapter in 1768 (Tab. 2).

Translated by
Bogusław Setkowicz

Bibliografia/References

- [1] *Eine Reise nach Cîteaux zum Generalkapitel im Jahre 1768*, „Cistercienser Chronik” 1931, Vol. 43.
- [2] [Diariusz z podróży na Kapitułę Generalną w 1699 autorstwa Józefa Strachwitza], rkpis, Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, V 26e, V 26f.
- [3] *Des Abtes Laurentius Scipio von Ossegg Reise zum Generalkapitel im Jahre 1667*, „Cistercienser Chronik” 1896, Vol. 8.
- [4] Galar A., *Opactwa cysterskie na ziemiach polskich w europejskiej wspólnocie cysterskiej – kontakty z Kapitułą Generalną w Cîteaux*, mpis pracy doktorskiej, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2010.
- [5] Galar A., *Miejsce męskich opactw cysterskich ufundowanych na ziemiach polskich w strukturze zakonu cysterskiego. Uwagi o znaczeniu i perspektywach badań*, [w:] E. Łuzyniecka, A. Galar (red.), *Przyszłość badań nad historią i kulturą cysterską w Polsce*, Wydawnictwo TART, Wrocław 2011, 100–104.
- [6] Rose A., *Abt Bernardus Rosa von Grüssau*, Brentanoverlag, Stuttgart 1960.
- [7] Grüger H., *Die Beziehungen der schlesischen Zisterzienser zu den Klöstern ihres Ordens im süddeutschen und donauländischen Raum*, [w:] K. Wollenberg (ed.), *In Tal und Einsamkeit. 725 Jahre Kloster Fürstenfeld. Die Zisterzienser im alten Bayern*, Bd. 3: *Kolloquium: Die Zisterzienser in Bayern, Franken und den benachbarten Regionen Südostmitteleuropas. Ihre Verbandsbildung sowie soziale und politische Integration*, Erich Wewel, Fürstenfeldbruck 1990, 153–166.
- [8] Canivez J.-M., *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, t. 7, Louvain 1939.
- [9] Tachler C., *Drey Reisen nach Cîteaux welche auf das General Capitul an stat Bayrischen Prowintz. F. Ivan Conrad Tachler zu Raitenhastach profess verrichtet hat anno D. 1605, 606 und 613 Item von Cistertz nach Claravall*, „Cistercienser Chronik” 1892, Vol. 4.
- [10] *Bericht über eine Reise zum Generalkapitel des Jahres 1699*, „Cistercienser Chronik” 1909, Vol. 21.
- [11] *Eine Reise zum Generalkapitel des Jahres 1771*, „Cistercienser Chronik” 1910, Vol. 22.
- [12] *Berichte über eine Reise nach Cîteaux i. J. 1738*, „Cistercienser Chronik” 1912, Vol. 24.
- [13] *Reise nach Cîteaux zum Generalkapitel im Jahre 1765*, „Cistercienser Chronik” 1915, Vol. 27.
- [14] *Reise nach Cîteaux zum Generalkapitel im Jahre 1765 [continatio]*, „Cistercienser Chronik” 1916, Vol. 28.

Streszczenie

Opaci cysterscy od XII w. spotykali się na kapitułach generalnych w Cîteaux, macierzy zakonu. Początkowo kapituły odbywały się co roku, a od XVII w. nieregularnie, de facto w terminach ogłoszonych przez opatów Cîteaux. Na wyjazd do odległej o ponad 1000 km Burgundii decydowali się także opaci ze śląskich klasztorów cysterskich. Od XVII w. znany imiona i nazwiska opatów i mnichów z klasztorów śląskich obecnych na obradach w Cîteaux.

Ważnym doświadczeniem była podróż przez Czechy, kraje niemieckie, Szwajcarię i Francję. Wyjątkowo zachowała się i została opublikowana relacja pióra henrykowskiego profesora, Bartłomieja Sedlaka, który towarzyszył jako sekretarz swojemu opatowi Konstantemu Haschke w wyprawie na kapitułę generalną do Cîteaux w 1768 r. Razem z nimi podróżował Augustyn Renner, opat klasztoru rudzkiego.

Celem artykułu było szczegółowe omówienie trasy tej podróży ze wskazaniem miejsc – miast, klasztorów, ale też konkretnych kościołów czy rezydencji dostojników świeckich i kościelnych, które cystersi śląscy oglądali i zwiedzali w drodze do i z Cîteaux. Trasa została przedstawiona na mapce i w itinerarium, ujętym w formie tabelarycznej ze szczegółowym wykazem odwiedzanych miejsc. Pytaniem kluczowym jest, czy podróże do Cîteaux miały jakiś wpływ na kulturę lokalną klasztorów na ziemiach polskich i Śląsku. Takie itinerarium może posłużyć historykom architektury i historii sztuki w badaniach nad miejscową kulturą artystyczną i materialną śląskich klasztorów cysterskich, wskazując ewentualne źródła inspiracji czy zapożyczeń.

Słowa kluczowe: cystersi, kapituła generalna, Henryków, Cîteaux, podróże

Abstract

Starting from the 12th century the Cistercian abbots had their meetings at General Chapters in Cîteaux – the mother of the Order. In the beginning, the Chapters were held each year but from the 17th century they were organised irregularly, in fact each time they were announced by Cîteaux abbots. A trip of more than 1000 km to Burgundy was also undertaken by abbots from the Cistercian monasteries situated in Silesia. Starting from the 17th century, we know the names and surnames of abbots and monks who were present at the sessions in Cîteaux.

Travelling through Bohemia, German countries, Switzerland and France was an important experience. We are fortunate enough to be in possession of a unique account written by Bartłomiej Sedlak the Henryków professed monk who accompanied his abbot Konstanty Haschke as a secretary in the journey to the General Chapter in Cîteaux in 1768. They travelled along with Augustyn Renner, the abbot of the monastery in Rudy.

This article constitutes a detailed discussion of the route of this journey indicating its particular places, i.e. towns, monasteries, churches as well as the residences of lay and church dignitaries that the Silesian Cistercians saw and visited on their way to and from Cîteaux. The route was presented on the map and in the itinerary in the form of the table including a detailed list of the visited places. An important question in this context is whether journeys to Cîteaux had any impact on the local monastic culture in the Polish lands and in Silesia. This sort of itinerary may be of some use to historians of architecture and art in their research on the local artistic and material culture of the Silesian Cistercian monasteries indicating some possible sources of inspiration or borrowings.

Key words: Cistercians, General Chapter, Henryków, Cîteaux, travels

Opactwo cystersów w Wąchocku,
wspornik w kapitularku (fot. E. Łużyniecka)
Cistercian Abbey in Wąchock, the cantilever
in the chapterhouse (photo by E. Łużyniecka)